

АПРИЛСКИЯТ СПОР В ПЕЧАТА ЗА ПЪТЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА (продължение)

МИХАИЛ ВАСИЛЕВ

И през 60-те години критиката се бори за сдобиване с чувство и артистичност. Мъките на критиката да се превърне в самостоятелно изкуство се оглеждат и в портретната статия на Здравко Петров, печатана на страниците на сп. „Септември“ през 1962 г. под заглавие „Превъплъщението на Палечко“. Каквито и слабости да се търсят, с тази статия се известява началото на едно почетивно, по-увлекателно, по-образно писане. Свикнали с нормативната критика, ние със сърцето си приемахме този нов за нас тип критика, но със съзнанието си я подлагахме на подозрителен анализ. Но в това време някои, които искаха да правят артистична критика, отидоха в другата крайност, като подцениха писателската позиция и съдържанието на творбите. Ще се опрем на прочутата рецензия на Цветан Стоянов, публикувана в сп. „Септември“, 1962 г., озаглавена „Драма и лирика“. Авторът, като разглежда Васил Попов, възвеличава тъкмо онова, което е умозрително и е плод на подражание. Че наистина нещо ново има в нашата критика на страниците на сп. „Септември“, усещаме, като прочетем необикновено развълнуваната статия на Ефрем Каранфилов „Жулиен Сорел на изпит пред йезуитите“. През периода 1962—1966 г. сп. „Септември“ подпомага априлската линия най-вече с обогатяването на марксистически критически поглед по пътя на онова мислене, в което има горене, знания и мащабност на откритията.

Неслучайно се заговоря за стила на критическата книга (Тончо Жечев. Съдбата на критика. — Септември, кн. 1/1963). Авторът гледа на първата книга на Здравко Петров като на сборник от статии, печатани в списания и вестници, които очертават ярка критическа физиономия. На Здравко Петров се признава заслугата за обогатяване представите за литературната критика сред останалите жанрове на литературата. Т. Жечев е категоричен. Здравко Петров и с писанията си, и с разговорите си е част от самата литература. За Т. Жечев Здравко Петров е непримирим към битовото принизяване на живота. Цитира два стиха от Рилке:

Защото има отколесна вражда
между живота и велики дела,

Здравко Петров е вътрешно съсредоточен и вгълбен в литературата. Това не е поза, а негова същина — допълва Т. Жечев. Авторът на статията улавя и темперамента, и смелостта на Здравко Петров да пресъздава литературните заболявания с рядка честност и откровеност. Тончо Жечев пластично очертава пътя на Здравко Петров от бригадирските дни и писания на ремсови инструкции в гимназията, през журналистическите изяви, до положението му на критик,

изразител на идеите и мечтите на първото следдеветосептемврийско младо поколение. Прави уговорката, че благодарение на Април 1956 г., който позволи да се доведе докрай прекъснатата борба от 30-те години за освобождаването на марксистическата критика от практиката да извлича изкуството направо от социалния живот, се създава основата, на която израстват статиите на Здравко Петров.

За Тончо Жечев най-голямото постижение е всъщност разрастването на малкия критически хор в многогласен хор. И тук той открива лирическият тонор на Здравко Петров.

Т. Жечев не пропуска и богатите асоциации в статиите на Здравко Петров. Припомня една мисъл на Хайне, взета от писмото му до Мишле: „Вие нищо не забравяте, защото помните със сърцето си.“

Оттук и определението на Здравко Петров като критик на подчертаната емоционална памет.

Вярно е, Т. Жечев не посочва слабостите на първата критическа книга. Но негова заслуга е, че заговорва за стила на критика, като ни убеждава, че Здравко Петров допринася за лирическите интонации в литературните тълкувания. Т. Жечев апелира към търпимост спрямо дарованието на Здравко Петров. Но точно с това не е съгласен Пенчо Данчев. На думи признава вътрешната свобода и таланта на критика, но дълбоко в себе си е смутен от подобна артистична критика. Пенчо Данчев е уловил известен субективизъм у Здравко Петров, непостоянство и поетични капризи. Но премълчава, че статиите му са пропити от желанието да насърчават поетите, които обогатяват духовния свят на съвременника. Поетичният поглед към литературата съвсем не е пропит от ревизионистични стремления. Здравко Петров предпочита да разкаже за своето общуване с поетичния свят, отколкото да даде окончателно формулирана оценка. И затова рязко прозвучават твърденията на Пенчо Данчев в статията му „Критически талант и критически принципи“ (сп. „Септември“, кн. 5, (1963)). Но самата статия, макар и да има верни попадения, говори, че отново не се прави разлика между полемичната борба, която е присъща на идейните противници, и дискусията, свойствена на идейните съмишленици. Тук е и разковничето на непримиримостта между Пенчо Данчев и тогавашните млади критици. Здравко Петров и по потекло, и по възпитание, и по мислене е съмишленик, който трябва да бъде критикуван, но не и атакуван от позицията на съмнението и подозрителността в основните намерения. И докато сп. „Септември“ се осмелява чрез Тончо Жечев да говори за стила на самата критика, се отпечатват и две противоположни мнения за стихосбирката „Позиция“: М. Николов — „Поетът улавя скоростта на времето“ и Иван Пауновски — „Позиция, която никой не атакува“ — Септември, 1963, кн. 2). За разлика от Минко Николов, който излиза от тенденциите в чуждите литератури, за да оцени положително търсенията на Левчев, то Пауновски е краен в отрицанието си. Той е подрастен от известна поза в стиховете на Левчев и не вижда онзи експеримент, който носи истинско откритие.

Априлската атмосфера дава право на творците да изразяват мнението си. Само така се стига до истината. Ще напомним, че точно тогава и Анастас Стоянов излиза със статията „Поезия и пунктуация“ („Септември“, 1963, кн. 3). Той отстоява възгледа за поезия без пунктуация. Даже и публикува стихове без препинателни знаци. Разбира се, това не е ново, но той има възможност да сподели този измамен експеримент.

Заедно с това отговор на подобни увлечения дава Георги Димитров-Гошкин („Характер, граници и влияние на буржоазната идеология“, сп. „Септември“, кн. 10/1963). Списанието неслучайно води борбата за идейната чистота на литературата. (Георги Марков „Мода и литература“, сп. „Септември“, кн.

6/1964, Стоян Илиев „Някои аспекти на поетизацията“, сп. „Септември“, кн. 8/1964). Преди това, през 1963 г., списанието в рубриката „Литературен форум“ осъществява разговор на тема „Свободата на сатирика“. Изказват се Светослав Минков, Радой Ралин, Челкаш, К. Павлов, Ас. Босев, Банчо Банов, Ан. Тодоров, Ал. Миланов, П. Незнакомов, Г. Узунов. (сп. „Септември“, кн. 1/1963). Свободно се дискутира големият проблем за мястото и характера на сатирата в съвременното социалистическо общество.

Но критическата дискусия, разгоряла се на страниците на „Септември“ с разглежданата статия на Пенчо Данчев „Критически талант и критически принципи“, е наистина запомнящо събитие. Здравко Петров е изненадан, че П. Данчев, който е писал по-живо през догматичните години, е против артистичната критика и против писането (сличен акцент) „Наследствени грехове“, сп. Септември“, кн. 3/1965). За Здравко Петров статията на П. Данчев ни връща към годините на авторитарност, псевдосеризоност и псевдосolidност, които жертвуват истината заради фразеологията, непосредствения вкус, заради тезисността, сърдечността, заради кумирите. Здравко Петров е за критика, създавана с вкус, култура, а не за критика, сътворена от постулати. Той казва: „Сам по себеси и най-добрият метод не може да те направи критик.“ За него методът е оръжие в ръцете на твореца. Иначе се изражда в шаблон. Той не отрича критическите принципи, но набляга на духовната извисеност и на откритията на критика. Говорейки, че критиката е и идеология, и творческа философия, и вдъхновение, признава, че има увлечение по естетическия психологизъм. И заедно с това защитава портрета като драматична биография, като разкритие на естествена драма, присъща на човека. В разговора се намесва и Кр. Куюмджиев („Лекарию, излекувай се сам“, сп. „Септември“, кн. 3/1965). Критикът отхвърля обвинението, че самият той е законодател на личния вкус. Кр. Куюмджиев е за творчески полет, за личната страст в критиката, против сухотата и описателността. Според него П. Данчев отъждествява критиката с чистата рационална дейност. Кр. Куюмджиев, без да пренебрегва обществено-политическия контекст на явленията, е за критика, близка на човекознанието, което е съкровена цел на творчеството. Белезите на подобна критика той открива в проявите на Минко Николов, С. Султанов, Т. Жечев, З. Петров. Критиката за него е творчество, но той пише, че критиката трябва да бъде умна, логична, последователна. Той е за критици, които се вдъхват от изкуството и се изявяват чрез критиката. Кр. Куюмджиев изключително остро обвинява догматичната критика в школко отношение към наследството, в изопачаване на онова, което е стойност на творбите на д-р Кръстев, П. Славейков, Н. Лилиев, Т. Траянов, Йовков, П. Тодоров, Б. Пенев. Според него догматичната критика е създавала публика, която не се наслаждава на изкуството. Той е нейният най-голям грях. За Куюмджиев опитът да се накара Здравко Петров да пише обективно е всъщност желание да се обезличи самият критик. В кн. 4 на „Септември“ от 1965 г. Минко Николов отпечатва статията „Отговорност и възможности на критиката“. Спокойно говори за трите етапа в развитието на нашата критика от 9. IX. 1944 г. насам. Първият етап — 1944—1949 г. — е етап на обновление, на антифашистко сцеление, на осмисляне, на търпимост и лично предпочитане. На първи план са проблемите за литературата като за познание, за мироглед и метода, за реализма. Особено важно е, че тези години са години на борба с буржоазната идеология, като не се игнорира толерантността спрямо творческите стилове.

Вторият период — 1949—1956 г. — е според Минко Николов период, през който осъществяването на големия идеал се придружава с попадането в плен на догматичните норми. От една страна, честно желание за служба на революцията и народовластието, от друга — култовска атмосфера. Търсенето се заменя от

декретиране. Критиката е превърната в център за натиск, в разсадник на догматични форми, в директория, в която се четат присъди.

Третият период е Априлският период. Това е време, когато сред споровете и лутаниците се решават според Минко Николов въпросите за идейността и художествеността, за ролята на художествената специфичност, за мястото на творческата личност и т. н. Като се позовава на П. Зарев, П. Данчев, Е. Каранфилов, С. Султанов, Здр. Петров, Кр. Кулумджиев, Минко Николов доказва еволюцията на самата критика. За П. Данчев пише, че той е категоричен и лесно издава пороците на догматизма и амбицията за усвояване на недогматични литературни критерии. Но заедно с това смята, че критиката трябва да има повече историчност и обективност. Без да отрича артистичната критика, определя я като едностранчива.

Като пише за блестящите портрети на С. Радев за д-р Кръстев, на Б. Пенев за Л. Стоянов, на К. Христов за П. Славейков, все пак говори за известна деформация, настъпила като резултат от крайните лични пристрастия. Критикът според Минко Николов не е нито ватман, нито пътник в трамвая. За М. Николов критикът не е обикновен спътник, обикновено конференсие. Критикът е принципен и доброжелателен, загрижен другар и страстен ценител. Критиката разчита на гражданската си позиция и на вкуса, на широкото си мислене, на усета си към пълноводието на социалистическо-реалистическата литература. Лично аз и тогава, и сега се придържам най-вече към тази статия.

В кн. 5 на сп. „Септември“ от 1965 г. дискусията продължава с двете статии „За ленинския стил в литературната критика“ и „Някои бележки на белетриста за състоянието на критиката“. В първата статия Ангел Тодоров припомня спора Вазов — П. Славейков, за да изтъкне горчивите последици, които се получават от фанатичните препирни. Възхищава се от критика-воин, който има определена цел и определен идеал (Белински, Брандес, Иполит Тен, Бакалов, Луначарски).

Ангел Тодоров апелира за търпимост към критическите стилове, които са в границите на социалистическия реализъм. Затова говори и за достойнствата на младите критици като Т. Жечев и Здр. Петров. И в същото време не е съгласен със Здр. Петров при разглеждането на поетите да се осланя само на интуицията и таланта си и да забравя за изходните си теоретични положения. Конкретно разглежда субективни прояви на Здр. Петров по отношение оценките на някои поети. Ангел Тодоров дава за пример литературните статии на Ленин, които са добро методологично указание за съвременна марксистическа критика.

Драгомир Асенов във втората статия, без да споделя мнението на Анатол Франс, че критиката е жанрът на бъдещето, говори за нейната роля. Той е за дискусии, които да не се осланят на арбитър и на предварителна аргументация. Той е срещу онези критици, които често менят мерника си.

Петър Динев също застъпва тезата за разчупване на догматизма в мисленето, езика, формата, изразните средства („Без монополизъм в литературната критика“, сп. „Септември“, бр. 6/1965 г.). Той направо открива нещо болезнено в психологическата атмосфера на статиите на Здр. Петров и Кр. Кулумджиев и в същото време признава, че тези статии блестящо защитават артистичната критика. Динев е съгласен с Минко Николов, който добре е обосновал опасността от субективизма на артистичната критика. В същото време той смята, че новият повей в критиката ни идва най-напред от статиите на П. Зарев и Г. Цанев за П. Славейков, Яворов, Дебелянов, Йовков и т. н. Динев направо говори за неправилното противопоставяне на артистичното и рационалното начало в критиката. Споменава полския критик Казимеж Вика, който великолепно съчетава и критиката, и литературната наука. У него все пак надделява литературният историк, докато у Тадеуш Бой Желенски доми-

нира според Динеков критикът. Желенски е темпераментен критик, поет, преводач и автор на знаменити книги за Балзак, Молиер, Мицкевич. Той е блестящ критик и учен. За Динеков критиката, независимо дали е артистична или рационална, е еднакво призвана да каже истината за една творба, за един писател, за една литература. И тази истина да бъде осветлена от личен ъгъл. И така едни могат да дават преглед на съпребивяването, други на класово-социалната оценка, трети на философския анализ, но по-важното е всички те да зачитат известни обективни принципи и известна историчност.

Емил Манов участва в спора с голяма статия, озаглавена „Някои приключения на филигранното съпребивяване в критиката“ (сп. „Септември“, бр. 7/1965).

Авторът не крие, че пише с вътрешен протест. Той е изключително недоволен от статиите на Здравко Петров и Кръстьо Куюмджиев. За него те са прекалили с повтаряне на фразите „студената логика“, „обективността“, „формулите“ и т. н. И в същото време заявява, че обича блестящите афоризми и дрзката парадоксалност на Уайлд, даже и на Мережковски и Киркегор, но му е по-скъпо яковинското пристрастие към революционния разум. Той е убеден, че антидогматичният пламък се раздухва от бясна ненавист и от убеждението в собствената абсолютна правота. И в същото време поддържа идеята, че съпребивяването на художественото произведение не е достатъчно, за да се стигне до едно вярно обективно тълкуване, така както в миналото не бяха достатъчни социологическите и политическите обобщения. Според него моментът на обективност в оценката и самата оценка си остават задължителни за критика. Поемайки защитата, той минава в неспирна атака, като се спира подробно на Валери Петров. Емил Манов обвинява младите тогава критици в създаване на нови схеми по отношение творчеството на Валери Петров. Нещо повече, той е категоричен в извода си: „Но читателят на критически портрети, статии, есета е длъжен да познава картината, поета, композитора, за които критикът пише, ако иска да разбере за какво става дума, да вземе отношение към критиката. Защото в първия случай главното е художникът, светът на неговото изображение, неговото възприемане на действителността (макар че и тук реалистичната естетика има изисквания за правдивост), докато във втория — главното е оценката на естетическата реалност, каквато представлява произведението на художника. Именно тук трябва да се търси творческият дух на критика преди всичко, именно в това се състои неговият талант.

Макар и грубо очертано, такова е схващането за реалистичното направление в критиката, за реалистическата критика. А онова, което ни поднасят като „откритие“ Куюмджиев и Петров, колкото и поетично и прелестно да звучи в неговото противопоставяне на „сухата логика“ и „плоската достоверност“, не е нищо друго освен плосък субективизъм в критиката.

Васил Колевски надълго говори за озонирането на критиката и в същото време поставя въпроса за идеологическата дисциплина (статията „Озониране на критиката“, „Септември“, кн. 8/1965). Той е за стриктното спазване на жизнената правдивост, която е основен белег на социалистическия реализъм. Сред проповедниците на субективното начало в критиката той поставя Пенчо Данчев. За него Пенчо Данчев е виновен не само като пропагандатор на догматичната критика, но и като насърчител на субективния подход на критиката в по-ново време. Без да оневинява младата критика, В. Колевски смята, че Пенчо Данчев отново е крайно субективен и спрямо нейните изяви. Колевски е за пълното връщане на критиката към ленинските принципи. Той е за борба и срещу догматизма, и срещу ревизионизма.

Стоян Каролев в статията „Критически размишления за критиката“ („Септември“, кн. 9/1965) говори за психологическата критика, за критическото се-

безизявяване и особено за критическия краснопис. Той е убеден, че засиленият субективизъм, страстният стремеж към себеизявяване, ирационалните подбуди, цветистият език — всичко това напомня за старинната романтично обогарена критика. Той вижда в проявите на младите само субективизъм. Но още по-критичен в съжденията си е Людмил Стоянов („Митотворчество“, „Септември“, кн. 10/1965). Той обвинява Здравко Петров в изопачаване на оценките и в деформиране образите на поетите. Има предвид най-вече статията му за Никола Фурнаджиев.

В кн. 12 на „Септември“ от 1965 г. Ефрем Каранфилов застъпва по-мировторчески становища („Бележки по някои въпроси на литературната критика“). Спира се на изменения класически образ на критика. Говори за критици-решеници, критици-публицисти, критици-философи. Отбелязва липсата на големи критици, които да продължат традицията на голямата критика. Цитира мисълта на Блок: „Четох Лермонтов и книга за него и сякаш чух песента на гората и скърцането на червея дърводял.“

За Ефрем Каранфилов литературната критика, колкото и да е субективна и творческа, в основата си носи историческо познание.

Ефрем Каранфилов е не само за есеистичното писане в критиката, но и за спазването на обективните научни критерии.

В кн. 12 на сп. „Септември“ от 1965 г. Иван Богданов развива някои мисли за критиката в статията си „Преоткриването на четвъртия континент“. За него критиката е наистина най-младият континент на литературната планета. Критиката има предназначението според Иван Богданов да насажда ново отношение към литературата. Нейният дълг е подчертано граждански и демократичен. За него естетската критика е отминал етап. За читателя е неоходима критика, която казва истината за автора на ясен език.

В кн. 1/1966 г. на сп. „Септември“ Тончо Жечев публикува обширната статия „Критическо преобразяване и една критическа история“. В увода на статията си той говори за себе си и другите критици, които преди да пишат критическите си статии, са заставени да се обясняват. За него разколът в критиката идва от дискуссионната 1962 г., когато се легализира творческата личност на критика и се даде превес на естетическите въпроси. Според Жечев критиците, боравещи с преразказите и баналните анализи, изведнъж се почувствуваха застрашени. И затова от техните редици излезе и Пенчо Данчев със статията „Критически талант и критически принципи“. В разсъжденията на Тончо Жечев Пенчо Данчев под прикритието на борбата със субективизма оказва съпротива на естетическите съпреживявания, които навлизат в критическите писания. Жечев смята, че някогашните догматици имат право да се превърнат в антидогматици, стига това да е въпрос на вътрешно прераждане. Авторът повече говори за онези обективна критика, която в миналото и сега през 60-те години извършва най-големия произвол с невероятните си оценки. Решително възразява на твърдението, че той и Кръстьо Куюмджиев пишат програмни статии. По-скоро той признава опита на младите критици да достигнат до обективната истина, а не да я отхвърлят. Направо заявява, че са му чужди субективизмът и личните прищевки. Изказва учудване, че Емил Манов иска да бъде защитен Валери Петров от Кръстьо Куюмджиев, който е обявен за човек, извършил престъпление спрямо литературната съвест. Спори с онези, които са убедени, че Кръстьо Куюмджиев и Здравко Петров разглеждат Валери Петров като поет, личностно изчерпан. За Тончо Жечев критиката е синтез от изкуство и наука. И затова изключително защитава две неща: чувството за поезия и висшето качество на мисленето. Ето защо признава правото на критика да пише на поетичен език. За автора на статията особено съдбовен въпрос за критиката е взаимоотношението традиция — новаторство. Той сам намира статията

„Новаторство и национална традиция“ за едностранчива. Но още по-обезпокоен е, че никой не е отговорил сериозно на тази статия. Той е срещу произволното отъждествяване на Кръстьо Кулумджиев със славянофилите. Без да споделя славянофилските възгледи, мисли, че националната култура трябва да се опазва не по пътя на стерилитета и затвореността, а на разумното взаимодействие с чуждите култури. Спира се на легендата за самовграждането, тъй добре претворена от П. Р. Славейков и Ангел Каралийчев. Тъкмо тази трагическа саможертва трябва да стои сега в центъра на дейността, без да се игнорира необходимостта от културно общуване с другите народи. Още веднъж, като се позовава на Томас Ман, за когото Любек е неизменният източник на вдъхновение със своя поетичен език, със своята традиция, архитектура, смята, че най-правилният път е онзи, който започва от региона.

В сп. „Септември“, кн. 2/1966 г. четем уводна заключителна статия за дискусията като оживление на критическия фронт. Признава се, че критиката през първото априлско десетилетие, като запазва верността си към марксизма-ленинизма, се освобождава от схематизма, тесногърдието и шаблона. Критиката е по-мъдра, гъвкава и чувствителна. Критиката според редакционната статия на „Септември“ се създава от различни творчески личности и творчески таторели. И всичко това дава възможност да се говори за основни въпроси: дали критиката е изкуство или наука, за мястото на артистичната критика, за смисъла на обективните критически критерии. Списанието е на мнение, че младата критика е склонна повече към критически изяви, които се осланят на личния вкус и по този начин подценяват ролята на методологията. Списанието защитава тезата: истинският критически анализ е възможен само в случай, че литературната критика преодолее както псевдонаучността, така и субективните преживявания, за да разкрие истинските движещи сили и корени на създаваните произведения. Тук е самата истина за дискусията, която аз споделям.

Но годините, обхващащи първото априлско десетилетие, са години не само на отхвърляне на вулгарния социологизъм, но и на задълбочаване на самото мислене, което се съпровожда от верен и траен поглед, от психологическа проникновеност, от историческо познание, от артистичност и широка култура. И макар непрекъснато да се спори, на това мислене не може да се оспори гражданската доблест, априлската ангажираност, истинската загриженост за съдбата на националната литература. Потвърждение на всичко това са ярки трудове като „Панорама на българската литература“ на Пантелей Зарев, „Герои и характери“, „Българи“ на Ефрем Каранфилов, „Йовков и неговият свят“ на Симеон Султанов и книги на Петър Пондев, Стоян Каролев, Минко Николов, Здравко Петров, Тончо Жечев, Кръстьо Кулумджиев, Боян Ничев, Милена Цанева и др.

И във всичко това имат право и останалите литературни издания. „Пламяк“ притежава амбицията да улови всичко характерно от т. нар. текуща литература и затова още през 1963 г. отново дава думата на младите поети. Така Башев в статията „Малко преди зрелостта“ — сп. „Пламяк, кн. 1/1963 г., прави критика на себе си и на връстниците си. Той казва, че много време са пропилили, за да говорят на темата ритъм, свободен традиционен стих и т. н. А в същото време животът ги е изпреварвал застрашително. За Башев съвременна поезия е онази, която е поезия на политическите страсти, на големите мисли, адекватни на комунистическите идеи.

Караангов пише, че съвременната поезия се отнася към действителността, както примерно се отнася виното към гроздето. За него поезията носи ферментата на живота. Всичко това се измерва с талант.

Слав Хр. Караславов в статията „Моето поколение и неговият път“ е против изтъкването само на няколко имена. Той е убеден, че се пренебрегва нацио-

нално обагрената поезия на Н. Инджов, на Бл. Димитрова, на Ив. Динков. Допълва списъка си с имената на Нино Николов, Александър Миланов, Димитър Стефанов, Марко Ганчев, Атанас Мочуров, Михаил Берберов, Евтим Евтимов. Дразни го преувеличената роля на интелектуализма. И в същото време отново атакува модерната поезия.

Любомир Левчев е против опита да се постави младата поезия в предварителни рамки. Той е по-скоро убеден, че националното не е толкова във формата, колкото в съдържанието. Категорично добавя, че социалистическият реализъм трябва да плющи не като юзда, а като криле. Надълго се спира срещу опитите за архаизиране на поетичното слово. За него българското не е в потурите и гайдите, а в сърцето, разтворено за новото. И завършва с мисълта, че ако нашият народ не беше насърчавал любознателността и науката, то нашите прадеди никога нямаше да превъзмогнат езичеството, което щяха да обявят за свещена традиция.

Стефан Цанев е отново категоричен в идеята си за поезия, която е изцяло в унисон със съвременния свят. За него предметът на поезията е борбата с човешкото еснафство и човешкия егоизъм. Той апелира да се създава непримирима, дръзка, оригинална поезия.

Новото е, че и поети, и критици в сравнение с изминалите години понамаляват острия тон и гледат да вникват по-задълбочено в светлината на изкуството. Това отбелязва и Васил Колевски в статията „Разведвяване на атмосферата“, „Пламък“, кн. 7/1963 г. Но заедно с това той не пропуска да атакува някои пропуски в критическите статии на Борис Делчев, Пенчо Данчев, Цветан Стоянов. Колевски пристрастно разглежда статията на Минко Николов, посветена на Любомир Левчев. Според него критикът се е поддал на естетизма при разглеждането на отделни творби на Левчев. Даже Колевски е покатегоричен, като твърди, че критикът има за цел да отклони поета от гражданската поезия. Разбира се, това е плод на все още стеснен поглед върху поезията, която едва ли не се свежда само до темата и прякото идейно осветляване.

Максим Наимович в статията си „По синусоидите на безпътницата“ бие тревога за някои реални опасности — маниерността, себезатварянето, отказа от намесата в живота и т. н. Но вместо спокойно да анализира критикуваните творби на Стефан Цанев и Ивайло Петров („Ако нямаше брегове“), критикът предпочита направо да ги обвини в идейна безпътница. И в същото време Максим Наимович се кълне в антидогматичните постановки, а на практика има един определен повей от догматичното минало. Т. е. на критиката се гледа като на дейност, свързана с разкриването на автори, които сериозно са нарушили законността.

И в течение на 1964 г. списанието воюва за правилното марксистическо тълкуване на основни понятия, които често дилетантски се употребяват („Съвременен художествен светоусещане“ на Валентин Ангелов, „Пламък“, кн. 6/1964, Пенчо Данчев — Отражение и творчество“, кн. 11/1964).

За онези антидогматични времена тези статии играят голяма роля за освобождаването от елементарността. Но сп. „Пламък“ раздвижи тогавашните духове най-вече със студията на Максим Наимович „По-близо до талвега на живота“, кн. 1 и 2. Максим Наимович правилно критикува илюстративния подход на Марий Ягодов в книгата „Антина и ветровете“ и „Опак човек“ на Ст. Ц. Даскалов. Като положителни примери на творби, които са огледало на живота, критикът посочва произведения на П. Вежинов, Ат. Наковски, А. Гуляшки. От този период е и статията „Утвърдително критическо начало в литературата на социалистическия реализъм“, „Пламък“, кн. 9/1964. Наимович с езика на примерите отговаря на общия въпрос относно характера на критическото начало. Той пише: „Критическото начало трябва да има винаги за мярка идейността на писателя.“

От това положение той критикува остро романа „Бягството на Галатея“ на Емил Манов. За автора на статията писателят търпи критика в опита си да изведе героя от социалната среда и да го лиши от светла перспектива. Художествените обобщения според М. Наимович са едностранчиви.

Но основният принос на списанието се открива в желанието да предостави на читателя образци от съвременната западна литература (Мишел Бютор — „Проманата“, Натали Сарот — „Лицата“, Семюел Бекет — „Неминуемо“). И в същата кн. 1 на „Пламък“ от 1964 г. Гошкин излиза със статия по повод на тези творби, озаглавена „Приемливо и неприемливо“. Така се слага началото на днешната практика, по силата на която ние се запознаваме не само с марксистическите оценки, но и със самите творби. Това е пример за атмосферата на априлското доверие. През 1965 г. сп. „Пламък“ този път запознава читателите с разкази на Кафка, Фокнър и др.

Но дискусиите в „Пламък“ продължават с участието на Зарев, Гошкин, П. Данчев. Гошкин мисли, че с догматични знания не се преодолява догматизмът („Извън пределите на истинския разговор“, „Пламък“, кн. 5/1965 г.)

От своя страна Пенчо Данчев отговаря със статията „Извън пределите на истинското изкуство“. На пръв поглед всичко това ни изглежда обикновена престрелка, но всъщност спорът се води в името на богатото марксистко-ленинско тълкуване на изкуството.

Друг приносен момент е, че списанието остро поставя въпроса за стопанисването на родния език (Любен Георгиев, „Езикът на художествената литература“, кн. 1/1965). Критикът излиза от положението, че езикът на съвременната литература не може да се разглежда извън езика на класиката. И затова пише за необходимостта от подновяване на литературния език. Като примери в това отношение посочва творбите на Караславов, Ем. Станев, Талев, Загорчинов. Подробно се спира на чисто езиковите постижения на А. Гуляшки, К. Калчев, П. Вежинов, Ат. Наковски. Като майстор на речта характеризира Й. Радичков. Но критикът не отрича и онзи езиков шаблон, който е характерен за отделни моменти и за големи майстори като Й. Радичков, И. Петров, А. Гуляшки. Особено силно критикува за сериозни езикови слабости Герчо Атанасов, В. Попов, Н. Драганов. Но за съжаление критиката и досега е отминавала въпроса за чисто езиковото майсторство на българския писател.

Наред с П. Зарев Л. Георгиев по това време продължава да се тревожи за съдбата на художествения език, като през същата година публикува нова студия за езиковото майсторство („Борба за стил“, „Пламък“, кн. 7/1965 г.). Любен Георгиев е непримирим към ония, които забравят, че борбата за стил, за език е борба за живот. Той направо говори за творческото обезличаване на поетите и за отказа да търсят нови образи, нови изрази, нови средства. И затова критикът осмива критиците на онова псевдотрадиционно българско писане, което цели да върне поезията към Цанко Церковски. Вярно е, че критиката избягва да говори за езика на литературата. Но това не означава, че тя е прекратила борбата за стил. Това се усеща в редица работи на критиците от 60-те години. Така премного пишещият оценъчни инструкции М. Наимович в студията си „Едно поколение“ („Пламък“, кн. 6 /1965 г.) е приятно непознаваем. Използвайки възможностите на статията-мемоар и статията-портрет, той е навлязъл в света на поетите от 40-те години. Причината за това необикновено раздвижване на М. Наимович идва от статията на Кр. Куюмджиев за Валери Петров. М. Наимович, без да се нахвърля върху критика—автор на статията, отказвайки се от доказателственото писане, в рамките на критическата проза разкрива своята любов към Валери Петров, като очертава родна София, детството и младостта на поета. Безспорно това е добра критическа проза, с която се навлиза в душевността на самия поет. И Пенчо Данчев пише подробна

статия за В. Петров („Пламък“, кн. 4/1965). Без да се водят пунически войни, едновременно няколко критици пишат за един автор. Това е белег на зрелост. Ефрем Каранфилов през тази 1966 г. изчерпателно и талантливо изследва социалистикореалистическата литература, която се създава пред очите ни („Съвременност на белетристиката и творческо начало в социалистическия труд“, „Пламък“, кн. 9/1966 г.). Авторът предварително говори за образа на твореца-литератор, художник, музикант в европейската литература, като се спира примерно от Ремарк до Томас Ман. И в същото време набляга на факта, че малцина са тези, които извайват образа на човека-творец. И затова приветствува усилията на Д. Фучелжиев, К. Странджев, Ст. Ц. Даскалов, П. Вежинов, А. Гуляшки, които създават образи на хора, творци на социалистическия труд.

В тези интересни години на придобиване зрелост от страна на всички, които мислят за проблемите на литературата, сп. „Литературна мисъл“ продължава основните си насоки. Преди всичко задълбочено изследва българската литература през призмата на последните постижения на хуманитарните науки (Д р. А с е н о в. За някои проблеми на българския роман през 1961 г. — Лит. мисъл, кн. 2/1962; М и н к о Н и к о л о в. Романите на Страшимиров. — Лит. мисъл, кн. 3/1962, Б о я н Н и ч е в. Емилиян Станев. — Лит. мисъл, кн. 4/1962; И с к р а П а н о в а. Бележки върху стила на Вазов, Елин Пелин и Йовков. Строеж и сюжет — събития и композиция. — Лит. мисъл, кн. 2/1962; Л ю д м и л С т о я н о в. Революционната поезия през 30-те години. — Лит. мисъл, кн. 2/1962; Е м и л Г е о р г и е в. Паисий Хилендарски и идеологическите и литературни течения на неговата епоха. — Лит. мисъл, кн. 5/1962; Б о н ю А н г е л о в. Българската литература по времето на Паисий. — Лит. мисъл кн. 6/1962).

Отново се уверяваме, че тези статии като тематика, проблематика и изпълнение са възможни само в обстановката, създадена от Април 1956 г. Бихме прибавили и други статии, като „Лириката на Веселин Ханчев“ от Борис Делчев, „Лит. мисъл“, кн. 5/1963; „Васил Друмев. Литературно-теоретически и критически позиции“ на Георги Димов; „Лит. мисъл“, кн. 2/1963, статиите за Алеко Константинов и Яворов на Пантелей Зарев, „Лит. мисъл“, кн. 4/1963 г.; „Делото на Кирил и Методий и развитието на старата българска литература“ на Петър Динеков, „Лит. мисъл“, кн. 3/1963.

Календарната 1964 г. донесе успехи на „Литературна мисъл“ преди всичко с отпечатване на статиите „Емилиян Станев. Наблюдения върху формиране на героите му“ от Тончо Жечев, „Лит. мисъл“, кн. 1; „Никола Вапцаров. Светоусещане и поетика“ от П. Зарев, „Лит. мисъл“, кн. 3; „Поети и поетизация“ от Стоян Илиев, „Лит. мисъл“, кн. 5, „Солунските атентатори и романът „Роби“ на Страшимиров“, „Лит. мисъл“, кн. 2; „Вазовите „Чичовци“ от Милена Цанева, „Лит. мисъл“, кн. 2.

Сигурно и свободно се навлиза в отделните литературни светове, за да се открие индивидуалното своеобразие и индивидуалната поетика. Тъкмо това е чисто нов момент в развитието на нашето литературознание.

Подобно впечатление за мисловна зрелост, за догонване на върхови идеали в съветското и чуждото литературознание се получава и от ярките статии, публикувани в списанието през 1965 г. (Александър Обретенков — „Традиции и новаторство“; Георги Цанев — „Традиции и новаторство в българската литература“; Ефрем Каранфилов — „За традицията и новаторството и за някои особености в съвременната литература“; Минко Николов — „За някои явления в белетристиката“; Иван Цветков „Новаторството — най-хубавата традиция“, Васил Колевски — „Традицията и новаторството и проблемите на идейността“). Тъкмо тези статии, печатани в кн. 5 на „Литературна мисъл“ от 1965 г., са принос в разглеждането на големия теоретичен проблем „традиция и новаторство“ в светлината както на чуждия, така и на българския художествен опит. Това

наистина говори за извисяване на литературните занимания. Сп. „Литературна мисъл“ има водеща роля и в борбата за изследване на българския поетичен феномен (Ефрем Каранфилов, Георги Джагаров — „Лит. мисъл“, кн. 2/1965, Здр. Петров, Никола Фурнаджиев — „Лит. мисъл“, кн. 5/1965; Кр. Куюмджиев, Кирил Христов — „Лит. мисъл“, кн. 4/1966).

Втората характерна насока за списанието е свързана с ревностната разработка на естетиката и на литературната теория през тези години (Стоян Каролов. Поетични идеи и поетични изображения. — „Лит. мисъл“, кн. 5/1962; Исак Паси. Към определяне на трагичното. — „Лит. мисъл“, кн. 3/1962; Д. Аврамов. Произход и същност на теорията, изкуство за изкуството. — „Лит. мисъл“, кн. 6/1963; Чавдар Добрев. За някои страни на стила. — „Лит. мисъл“, кн. 2/1963; Стефан Елефтеров. Литературна история и съвременност. — „Лит. мисъл“, кн. 2/1963, Пантелей Зарев. Художествени методи и творчески търсения — „Лит. мисъл“, кн. 3/1963; Никола Георгиев. Точните методи на естетиката в историческа и съвременна оценка. — „Лит. мисъл“, кн. 1/1964; Искра Панова. Метод и проблеми. — „Лит. мисъл“, кн. 6/1964 Валентин Ангелов. Битие на художествения образ. — „Лит. мисъл“, кн. 6/1966, Никола Георгиев. Нови насоки на историзма в съвременното буржоазно литературнознание. — „Лит. мисъл“, кн. 5/1966).

Но особено важно е, че се дискутира модната тенденция за математизиране на литературознанието. Специално Никола Георгиев и някои други литератори прекалено много желяха да използват точните науки, за да ликвидират онези критическа намеса, която е синтез от наука и изкуство. Тъкмо т. нар. привърженици на точните науки изцяло посегнаха на предмета на литературознанието, като по примера на структуралистите не се съобразиха с индивидуалния неповторим човек, който е винаги обект на изображение в голямата литература. За тях по-важен от всичко е лозунгът „Числото ще реши проблемите.“

Ако годините 1956—1961 са години на ожесточена борба и с догматизма, и с ревизионизма, то годините 1962—1966 са и години на битка с онези, които искаха да изгонят въображението, емоцията, вдъхновението от литературознанието.

Накрая като противоположност на тези разрушителни тенденции ще споменем и онези статии за чуждите литератури, които са написани с открито вживяване и носят естетическа наслада, т. е. приобщават ни към красотата, изваяна от съдбовни таланти (Васил Попов — „Лорка“, „Лит. мисъл“, кн. 4/1962; Ефрем Каранфилов — „Дон Кихот и присмехулиците“, „Лит. мисъл“, кн. 1/1962; Минко Николов — „Пътя на Брехт към зрелостта“, „Лит. мисъл“, кн. 1/1963; Исак Паси — „Разумът на безумието или Дон Кихот“, „Лит. мисъл“, кн. 1/1964; Михаил Арнаудов, „Ларошфуко“, „Лит. мисъл“, кн. 1/1966; Ефрем Каранфилов — „Трагедията на Цвайг“, „Лит. мисъл“, кн. 1/1966; Исак Паси — „Талантът и времето. Томас Ман. Ф-р Фаустус“, „Лит. мисъл“, кн. 3/1966; Иван Пауновски — „Тримата титулярни съветници. (Двойникът на Достоевски)“, „Лит. мисъл“, кн. 6/1966.

Тези статии, посветени на чужди литератури, са пример не на дилетантски хрумвания, а на продължителни, обогатени от знания и критически опит интерпретации.

Всъщност и в този период от 1962 г. до 1966 г. продължава личното откриване на истината за динамичния свят и за литературата на база на мненията, съобразени с мащабите на развитието на научно-техническата революция, на философията, естетиката, положителните науки.

Самият социалистически реализъм все повече се разбира като мислене, което непрекъснато се обогатява.